

O SOLPOR DA CULTURA POPULAR DA ILLA DE ONS (II) SANTA COMPAÑA (V). MISCELÁNEA DALGUNHAS CUESTIÓNS ESQUECIDAS

Por: Celestino Pardellas de Blas

CATALOGACIÓN DE ESTUDOS ETNOGRÁFICOS.

Omisións no anterior AUNIOS nº 28

Ana Vilas, guía do Parque Nacional e excelente investigadora, despois de lido o artigo anterior, notou a falla de: Sobre o **Cancioneiro Popular** de Ons: O libro-disco de **Josefa Otero**, muller de Mörling: *“Deixádeme cantar”* ICI. 2014. Disco da Asociación **Retrouso de Cela**: *“Elelelos”*. Xota da illa de Ons. Outro disco de **Tear da Llerena**, con gravacións feitas a Irene Patiño. A revista da **Asociación Golfiños** de Bueu: *AÑA. Fanzine* nº 4. 2022. Cunha homenaxe a Aurita Reiriz. Ademais tamén, o autor deuse conta destas omisións:

- **Celestino Pardellas de Blas**. *“A noite do San Xoán na Illa de Ons”*. Revista Raigame. Nº 3. 1996.
- **Celestino Pardellas de Blas**. *“Que non morra a dorna. Ons: unha posible alternativa na etapa estival”*. Rev. Os Galos. Nº17. 2023

PREÁMBULO

Comecei coa materia etnográfica nesta revista cun artigo sobre “O costume de varear as dornas na Illa de Ons”¹. Logo, aínda que xa fora traballado por Fernando Alonso Romero, quixen profundar un pouco no mito da Santa Compañía que, aínda que moi enraizado entre os veciños, había un enorme receo e reparo a falar del.

Sei que os lectores de Aunios, e máis aqueles que levan traballando sobre Ons dende hai tempo, pensarán que o tema da Santa Compañía nesta Illa, está máis que elaborado. Pois si, teñen a súa razón, pero coido que aínda, polo menos pola miña parte, quedaban algún flocos sobre os que había que incidir e variantes que se deben tocar, para que, os que queiran investigar máis profundamente sobre este tema, teñan datos suficientes.

Antes de pasar a analízalos, quero primeiro dar a coñecer os traballos que sobre a Compañía en Ons están publicados nesta e noutras revistas. Ao lado dos xa mencionados no pé de páxina, temos:

Álvaro das Casas. *“Illa de Ons”*. Revista NOS. Nº 132. 1934

Fernando Alonso Romero. *“Los orígenes del mito de la Santa Compañía en las islas Ons y Sálvora”*. Cuadernos de Estudios Galegos nº 22. 1981

Fernando Alonso Romero. *“Algunhas antigas crenzas tradicionais da Illa de Ons”*. Aunios 18. Páxs. 57-59. 2013.

Francisco Calo Lourido. *“A propósito da Santa Compañía na Illa de Ons”*. Aunios 27. Páxs. 53-56. 2022.

Santiago Boado Aguinaga. *“A crenza da Compañía en Ons por Fernando Alonso Romero”* Aunios 26. Páxs. 40-45. 2021.

Celestino Pardellas de Blas. *“Ons: A Santa Compañía máis mariñeira”* Os Galos nº11. Páxs. 11-15. 2017.

Celestino Pardellas de Blas. *“Ons etnográfica: Noalla-Santa Compañía-Ons”*. Onstopus nº 15. Páx. 5. 3ª Setembro 2020.

Tamén se menciona nalgúns traballos como o de Paula Ballesteros “Ons unha illa habitada”. Mª Jesús Otero Acuña. “Illa de Ons. Privilegio de la Naturaleza”. Varios autores. “Guía do Parque Nacional”. ... E nalgúns artigos de prensa.

NOTA: Como explicarei, era considerable a dificultade de establecer amizade cos aunienses, como para intentar obter datos sobre a súa vida na illa e, moito máis, se estes se referían a temáticas de bruxería, supersticións, malos ollos, ..., a Compañía. Por diferentes circunstancias, que xa teño explicado, eu tiven a sorte de entrar no armazón de varias familias e chegar a ser considerado coma un máis da casa, o que me abriu posteriormente as portas doutros fogares aunienses e deume moitas facilidades para conseguir a confianza suficiente e que moitos deses temas tabús se charlaran na miña presenza, e ata poder gravalos sen problemas.

Por iso, e seguindo coa miña/nosa teima de dar a coñecer as características, neste caso etnográficas, desta comunidade auniense, e sabendo as dificultades para obter datos hoxe en día sobre estas materias, dou o meu consentimento para

¹ Celestino Pardellas de Blas. *“O costume de varear as dornas na Illa de Ons”*. Aunios nº 0. Páxs. 19-20. 1999.

² Celestino Pardellas de Blas. *“Mitología: A Santa Compañía en Ons (I)”*. Aunios nº 2. Páxs. 37-40. 2000. Celestino Pardellas de Blas. *“Mitología: A Santa Compañía en Ons (II) que anuncia? A que vén?”*. Aunios nº 2. Páxs. 37-40. 2001. Celestino Pardellas de Blas. *“Mitología: A Santa Compañía en Ons (III) que anuncia? A que vén?”*. Aunios nº 5. Páxs. 44-47. 2002. Celestino Pardellas de Blas. *“Mitología: A Santa Compañía en Ons (IV) Como se defenden dela os illáns?”* Aunios nº 9. Páx. 84. 2004.

que todas as notas recompiladas por min aos aunienses e que expoño nos meus artigos, sexan utilizadas por investigadores, como si se llas contaran a eles os veciños, co fin de realizar estudos serios, científicos e técnicos sobre esas temáticas, que si non desapareceron xa da memoria desta comunidade, están a piques de facelo.

RECOMPILACIÓN DE DATOS ETNOGRÁFICOS

Ons, estando a menos de 6 millas da costa de Sanxenxo-Noalla e a 7'5 da de Bueu-Morrazo, tivo un illamento case total ao longo de século e medio (1810-1960). Do continente só achegábanse por asuntos pesqueiros ou como man de obra puntual para as vivendas, negocios ou para a agricultura.

Os aunienses saían pouco da illa, os homes para a venda dos produtos do mar, para a busca de caladoiros nas costas máis achegadas (do Barbanza a Oia) ou para algún trámite económico a Bueu (feiras, mercados, moendas,..., ou algunha compra necesaria). As mulleres, practicamente, non saían da Illa agás para visita médica, dar a luz,..., ou tamén por algunha necesidade ineludible que non podía realizar o seu home. Os rapaces, agás para ir ao médico, era moi ocasional que saíran da illa ata que tiñan unha certa idade e por motivos necesarios.

Estas circunstancias forxaron un illamento e unha idiosincrasia moi representativa que traerá aparelada unha Cultura Popular exclusiva, insólita e sorprendente, que influirá profundamente na toma de contacto con outras persoas non aunienses. Á hora de relacionarse con persoas alleas, xurdía unha forte desconfianza, receo, inquietude, ..., e ata, nalgúns casos, medo.

De aí, que á hora de intentar investigar na illa, tomar datos,..., entrevistas, agás que sexas introducido ou presentado por outro auniense ou algunha persoa con relación de forte amizade con eles, é case misión imposible. E non digamos se o que queres pescudar ten relación cos temas tabú (bruxería, meigas, maldicións, supersticións, mal de ollo,..., nigromancia, compañía); eses eran asuntos que só se trataban en familia ou entre grupos moi achegados de aunienses, por medo a represalias dos que exercían tales prácticas ou que podían causalas, traendo o mal a túa casa.

Ese pode ser o motivo da falla de investigación neses campos en Ons. Os poucos exemplos que temos, seguiron os parámetros marcados de amizade: Álvaro de las Casas introducido polo fareiro Antón Bruno. Gustav Henningsen por Stafant Mörling. Alonso Romero e María Castroviejo, pola amizade de moitos aunienses co pai de María, José María Castroviejo, e polo feito de ser médica. Ana Alonso (Ana Liste) por contactar co mestre Santos Pereira que lle presentou a unha familia auniense coa que pasou a vivir un ano. E no meu caso particular, pola amizade con Ana Liste que xa levaba dous anos en Ons convivindo coas familias aunienses.

Con esta pequena explicación quero poñer en alerta aos novos investigadores que, como puiden comprobar, senón sae en Google, o traballo de campo está case esquecido e cando realizan algunha entrevista, van de cheo ao tema: Fáleme da Santa Compañía!!! E loxicamente, son rexeitados ao momento.

En resumo, para investigar sobre temas etnográficos e, en especial, sobre as cuestións consideradas Tabú na Illa de Ons: Primeiro conseguir unha boa amizade co/a veciño/a. Ter moita paciencia. Ser moi condescendente co entrevistado/a. Nunca poñer en tea de xuízo o que che estea relatando, máis ben todo o contrario. Ir con tempo e non esperar unha rápida resposta positiva ao que queres conseguir. ...

De non ir con estas predisposicións, mellor deixalo.

Recompilando datos con Cesáreo e Vitoria. 2019

A SANTA COMPAÑÍA. PUNTOS TOCADOS CON ANTERIORIDADE

En anteriores números de Aunios falei de como os aunienses a *Visualizaban*, como era o *Acompañamento*, onde *Habitaba*, que *Anunciaba*, a que *Viña* á Illa e como se *Defendían* dela. Ían os relatos dos aunienses e un pequeno comentario meu sobre eles, sendo importante ter en conta que eu non son especialista en materia etnográfica, polo tanto eses relatos narrados polos veciños poden ser utilizados para unha mellor investigación e comprensión sobre este mito na Illa de Ons.

Pero quedaron esquecidos algúns apuntes que estaban extraviados noutras carpetas e que considero moi interesantes para o estudo deste mito. Analizarei de xeito conciso, outras exposicións sobre a Compañía que teñen que ver coa conexión dos aunienses con ela, como: Contacto visual. Persecución-sombra-alento. O lume- o vento - o ruído e o fume.

CONTACTO VISUAL

En Ons imputan á Compañía o feito de que persoas que se atopan moi enfermas, o seu espírito, momentos antes ou despois de morrer, busque entre os vivos, sobre todo parentes, persoas moi achegadas ou coas que mantiñan unha forte relación de amizade, axuda por algún motivo especial, ou experimentan unha necesidade de despedirse delas.

As descrições manteñen todas unhas características comúns: As visións ou aparicións, danse sempre de noite ou ás tardiñas, polo xeral, dos días de inverno. Visualizan á persoa pero non chegan a contactar con ela. Regularmente están realizando algún tipo de actividade que non é habitual, xa sexa pola hora como pola súa dificultade. As aparecidas, son persoas que están moi enfermas, que sufriron algún contratempo ou que, nese intre están ben, pero nun tempo relativamente curto, falecen. Contaba Sra. Juana:

Era noite pecha xa. O meu tío viña da Cachada do Monte, cerco do Faro. Ao chegar alí, onde lle chaman o Prado do Quicho, ao lado da casa onde vive Emilio o forestal, sentiu coma uns pasos detrás. Mirou e non viña ninguén, pensou que sería algún coello que saltara por alí; pero ao pouco, volveu a escoitalos, mirou e de novo e non había nadies.

Quedou parado mirando a todos os lados a ver se vía a alguén agochado. Cando toca a andar de novo, veu unha lus no camiño que vai para Melide e pareceulle ver ao Sr. Antonio. Apurou o paso estrañado de que andase por alí a aquelas horas e, cando estaba a chegar onda el, a lus desapareceu e o Sr. Antonio tamén.

Asustouse, porque non o vira marchar. Colleu medo e, sen deixar de mirar para atrás, chegou á casa de Benito. Chamou por el e contoulle o que lle pasara. Benito díxolle: - Como ías mirar ao Sr. Antonio se está en Bueu, que deulle mal e levárono na lancha.

Ao día seguinte, soubo da morte do Sr. Antonio.

Presentóuselle ao meu tío porque como andaron xuntos aos polbos, quería despedirse del.

Cachada do Monte e Prado do Quicho. Á dereita a casa onde vivía o forestal Emilio Peláez

PERSECUCIÓN, SOMBRA, ALENTO...

Este apartado de descrições é moi parecido ao anterior, pois case todas as características danse por igual. Por buscar algunha diferenza coas xa mencionadas, é que aquí non ven á persoa, senón unha sombra e cando xurde a persecución, senten o seu alento, o que quere dicir que se atopa moi cerca.

Hai algún caso no que din que a persoa que persegue é un parente moi achegado e que podería ir xa no acompañamento. Ao ver ao seu familiar, sepárase e achégase intentando a súa axuda, comunicarse con ela,..., ou simplemente presentarse como despedida.

Falaba a siña Josefa: Francisco fora cobrar a Bueu e estaban a esperar que chegara. Os venres cobraban e, como ás veces facían, algúns mariñeiros quedarán na de Francisco a cear. O meu home, que sempre viña con Mendes, ese día quedou alí pois armouse unha cantarela e el devecía por cantar. Cunha cousa e con outra, fíxose tarde e, cando dispuxo vir, o tempo cambiara, había unha serrazón campal con moita néboa, e comezaba a babuxar.

Sempre ían hacia Curro para ao subir deixar a Mendes na casa, pero ese día ao ir só e tal como estaba o tempo, preferiu atallar polo camiño do cemiterio. Inda non chegara a el, cando pareceulle que alguén viña detrás.

Manolo non era receoso e co tempo que estaba, calquera ruído pode parece algo estraño, pero el nin se inmutou; pero ao pouco, sentiu como se alguén alentara con dificultade ao seu lado, parou, sacou a pucha do traxe de augas para ver e escoitar mellor e mirou atrás por se viña alguén, e non había ninguén.

Seguiu o seu camiño e, aínda non chegara ás Xabreiras, cando unha pequena lus fixo que vira unha sombra diante, como se estivera alguén no camiño. Parou e berrou: - Manolo! Por se era o seu fillo que fóra na súa busca. Pero ninguén contestou. Chegou a casa branco coma o meu pano (Pano que tiña posto na cabeza).

Esa mesma noite morreu tía Erundina. Presentouse a el por algo. Non se levaban moi ben por unha lea que tiveran hai tempo e seguro non quería marchar sen pedirlle clemencia.

O LUME, O VENTO E O RUÍDO

Estes tres elementos teñen moita significación no mundo etnográfico galego e polo tanto tamén en Ons. Están presentes en moitos relatos sobre a Compañía e chegan a identificalos con ela en maior ou menor grado, segundo os casos, de xeito individual ou exclusivo.

Lume: En case todas as aparicións ou visualizacións, como normalmente danse de noite, necesitan algún xeito de luminaria para poder avistala, por iso a **Lus** aparece en moitos dos relatos: - *Había unha lus que mirábase como de día. – Houbo un resplandor, unha lus enorme, parecía de día. ...* Pero esa Lus, nada tiña que ver co lume ou co fogo, era coma un lóstrego que duraba un tempo determinado, o suficiente para ver algo ou a alguén.

O Lume, nas versións aunienses, só xurde cando a Compañía, despois dalgunha visita ou paseo pola illa, desaparece no cemiterio: - *... e ao chegar ao cemiterio, unha gran labarada de lume faina desaparecer ou afundirse debaixo da igrexa.*

E por que non aparece o lume para visualizala? Porque precisamente, o Lume, ten o efecto contrario, é un dos remedios contra a Compañía, faina fuxir, arredarse, afastarse,..., o espírito apártase, deixa de seguirte.

Unha noite, cando rematara a troula en Curro e eu ía cara ao Caño, vin que cerca da casa de Pescadilla había un pequeno lume. Axudei a apagalo e un dos que estaba alí comentou que lle parecera ver a Martín prendelo. Ao día seguinte comenteille á muller de Martín o ocorrido e establecemos conversa:

- *Si Tinón, pode que fose el, sempre fai o mesmo, un día vai traer un desgusto como o collan os de Icona.*
- *Pero, por que o fai e mesmo a carón do camiño e ao lado das casas? Pode causar un incendio grave.*
- *Martín, aínda que non o parece, é un home moi medroso, e máis de noite, e como vaia só e escoite ou vexa algo raro, pensa que é unha serpente ou a Compañía e ten que prender lume para apartala.*
- *Prender lume para apartala, como é iso?*
- *Si, as serpes e os da Compañía, foxen co lume, co lume escapan e non che fan dano.*
- ...

Vento, ruído³ e fume:

O vento e o ruído son dúas pezas que van moi unidas. Normalmente o ruído xorde por mor do vento, sobre todo nas noites de temporal e ao coarse polas cavidades ou fendas das vivendas, produce uns sons especiais que poden dar a cavilar sobre posibles factores estraños. De aí o motivo de que, ás veces, tamén o relacionen coa presenza da Compañía, en especial, cando ao ruído se lle engaden outros sucesos anómalos. Contaba o Sr. Manuel: *“Estaba a durmir cando escoitei un ruído enorme que viña da cociña, coma se se abrira a porta de fóra de repente. Erguinme e comprobei que nin a miña muller nin os fillos se deran conta. Pasei por riba dela, as habitacións son pequenas e eu durmía cara a parede, e fun á cociña aproveitando para coller o penico e mexar, e todo estaba normal, ata parecía que a borrasca que había cando me deitei, parara.*

Volvín pra cama e a muller estaba na mesma posición, non se decatara de nada, prendín o foque e vin que estaba moi pálida, toqueina e estaba fría como o xeo. Movina e, cando espertou, parecía que viñera doutro mundo, estaba apampada, como ida. Cando por fin falou, díxome que estaba esperta, que parecía que tiña algo enriba dela, pero non era capaz de falar, nin de moverse, intentábao, pero non era capaz, sentíase agoniada. Ata que espertou cando eu a movín.

Tivo que ser algún membro da Compañía que quería levala, pero como eu espertei, fuxiu facendo ese ruído coa porta. Durante un tempo, polas noites, poñíamos o Pau de Noiteboa a fumegar para espantar aos malos espíritos”.

Ata aquí estas testemuñas sobre aspectos da Santa Compañía que quedaron sen tocar en números anteriores. Podería seguir con máis exposicións, pero sería case como repetirnos.

NOTA: Case todos os nomes das persoas ás que aludo, son ficticios, para non ferir a sensibilidade deles e a dos seus parentes, o que si paso a nomear é aos aunienses/as que fixeron posible que poda contar estes relatos.

José Reiriz, Juana Otero, Benito Patiño, Manuel Sampedro, Manuel Patiño, Clementina Sampedro, Lucía Sampedro, Manolo Reiriz, Aurea Reiriz, Josefa Pérez, María Otero, Antonio Villaverde, Serafín Méndez, Emilio Otero, Josefa Otero, Francisco Vidal, Serafín Reiriz, Irene Patiño, Domingo Pérez, Rosa López, María Pérez e Vicente Otero.

Casa de Manuel Reboiras (Pescadilla)

³ Sobre o tema do ruído, xa escribín en: Celestino Pardellas de Blas. *“Ritos, contos, lendas e historias da Illa de Ons: <Sepulcro antropomorfo Laxe do Crego> <Buraco do Inferno> <Restablecida a monarquía na Illa de Ons>”* Aunios nº 12. 2007.